

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПОГЛЯДИ Г. ВАЩЕНКА НА ВИХОВАННЯ ВОЛІ І ХАРАКТЕРУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

THEORETICAL-PRACTICAL IDEAS AND ATTITUDES OF G. VASHCHENKO ON EDUCATION WILL AND CHARACTER OF PHYSICAL EDUCATION MEANS

У статті аналізуються погляди та теоретико-практичні ідеї видатного українського педагога Г. Ващенко щодо виховання волі і характеру засобами фізичного виховання. Основна увага зосереджується на таких засобах тіловиховання, як руханка, гімнастика, гра, заняття спортом, туризм, та засобах гігієнічного виховання – харчування, режим праці та відпочинку. Авторами аналізуються погляди Г. Ващенко щодо використання руханки та гімнастики для виховання волі і характеру, що мають дві форми та міцно пов'язані між собою: індивідуальну, яка, за Ващенко, розвиває силу, спритність, здатність володіти собою, сприяє розвитку волі і характеру, та групову, що, окрім розвитку сили і спритності, виховує організованість і дисциплінованість та може використовуватись з метою підготовки до військової служби. Однією з головних форм тіловиховання Г. Ващенко вважав гру. Видатний педагог вважав, що спільні ігри виховують у дитини організованість, дисциплінованість та здатність підкорюватися певним правилам, що це, на думку педагога, – прояв волі й характеру. Авторами зазначається, що вагомими чинниками виховання волі і характеру Г. Ващенко вважав заняття спортом. До індивідуальних видів спорту педагог відносив боротьбу, бокс, змагання з бігу, до групових – футбол, волейбол. За Ващенко, заняття спортом сприяють розвитку спритності і витривалості, окрім того, спорт виховує наполегливість, організованість, дисциплінованість, товариськість та почуття відповідальності, виховує волю і характер. Однією з важливих ділянок тіловиховання Г. Ващенко вважав гігієнічне виховання і виділяв такі складники, як регулярність харчування та раціональний режим праці і відпочинку, що, окрім організованості та дисциплінованості, виховують волю і характер. Великого значення для виховання волі і характеру української молоді Г. Ващенко надавав організації та проведенню турпоходів, наголошуючи на тому, що у турпоході перш за все виховне значення має сам розпорядок життя у таборі. Автори статті визначають і напрями подальших наукових досліджень спадщини Г. Ващенко у галузі фізичного виховання.

Ключові слова: тіловиховання, засоби фізичного виховання, воля, характер, гігієнічне виховання.

The article analyzes the views and theoretical-practical ideas of the outstanding Ukrainian teacher G. Vashchenko on the cultivation of will and character of physical education means.

The main focus on such physical training as motor, gymnastics, play, sports, tourism and hygiene training – food, work and rest. The authors analyze G. Vashchenko's views on the use of motor and gymnastics for the training of will and character, which are of two forms and strongly linked. Individual – which, according to Vashchenko, develops strength, agility, ability to wield himself, promotes the development of will and character and group, which, in addition to the development of strength and dexterity, fosters organization and discipline and can be used for the purpose of preparation for military service. G. Vashchenko considered play as one of the main forms of physical education. The outstanding educator believed that joint games bring up the child's organization, discipline and ability to obey certain rules, which in the teacher's opinion is a manifestation of will and character. The authors note that he considered sports as a significant factor in the cultivation of will and character. The teacher attributed to individual sports – wrestling, boxing, running, in-group – football, volleyball. According to Vashchenko, sports promote the development of agility and endurance, in addition, sports nurture persistence, organization, discipline, sociability and sense of responsibility, cultivate the will and character. One of the important areas of body education G. Vashchenko considered hygienic education and distinguished such components as regular diet and a rational mode of work and rest, which in addition to organization and discipline, cultivate the will and character. G. Vashchenko attached great importance to educating the will and character of the Ukrainian youth by organizing and conducting tours, emphasizing that the touring routine, above all, the educational life of the camp, is of paramount importance. The authors of the article also determine the directions of further scientific researches of G. Vashchenko's heritage in the field of physical education.

Key words: body education, means of physical education, will, character, hygienic education.

УДК 37.015.31:796] (477) (092) Ващенко
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-4.2>

Гауряк О.Д.,
канд. пед. наук,
викладач кафедри фізичної культури та основ здоров'я
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Доцюк Л.Г.,
докт. мед. наук, професор,
завідувач кафедри фізичної реабілітації, ерготерапії та домедичної допомоги
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Турченяк С.А.,
студентка факультету фізичної культури та здоров'я людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі національна система освіти й виховання переживає період глибинних змін, які зумовлені новими тенденціями в розвитку суспільства. У «Концепції розвитку освіти на 2015–2025 рр.» (2015), у «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015), «Концептуальних засадах реформування середньої освіти «Нова українська школа» (2016) одним зі стратегічних завдань визначено формування вільної, духовно розвиненої особистості [7; 8; 9]. Разом із тим сучасний етап розвитку суспільства

ознаменувався значними змінами в економічному, соціальному, культурному й освітньому житті української держави, що спричинили кризу моральності, духовності в суспільстві. Йде гібридна війна на Сході України. Усі ці події викликали гостру необхідність у перегляді підходів до системи виховання молоді, необхідності виховання волі, характеру, національної гідності. Прагнучи поставити виховання молоді на національну основу, віднайти витоки української духовності, розуміючи необхідність виховання національної гідності та свідомості у молодого покоління, виховання «міцної духом

молоді, з сильною волею та міцним характером», що зможе працювати на благо держави, а в разі потреби стати на захист своєї Батьківщини, ми звертаємося до спадщини видатного творця української педагогіки Григорія Григоровича Ващенка (1878–1967).

Відомий український професор, член Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Григорія Ващенка О. Вишневський в книзі «Педагогічні етюди» зазначав, що український народ, «як орел, опинився в клітці й не може розгорнути своїх крил. Безхарактерність не тільки в політичному, а й у господарському житті стала для нас сьогодні великою бідою. Ця обставина і зумовлює велику актуальність постійних нагадувань Г. Ващенка щодо потреби виховання в дітях міцного характеру, його концепція в цій ділянці ґрунтувалася на визнанні за людиною свободи волі» [4, с. 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий і творчий шлях, науково-педагогічну діяльність видатного педагога вивчали А. Алексюк, А. Бойко, Г. Васянович, О. Гентош, О. Гурова, О. Коваль, В. Марочко, В. Моргун, А. Погрібний, Г. Хілліг та ін.; питання освіти в творчій спадщині Г. Ващенка – О. Вишневський, Т. Гнаткович, О. Гук, Л. Семеновська, В. Яковенко; можливості їх утілення в освітньо-виховну практику в сучасній Україні – Т. Дзюба, Л. Култаєва, Т. Логвиненко, В. Лупейко, Л. Непіт, Л. Петренко та ін. Виховний ідеал у педагогічній спадщині Г. Ващенка вивчала А. Тоніха; проблемою виховання молодого покоління займалась Г. Бугайцева; питання виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Г. Ващенка досліджувала С. Головчук; соматичність буття «вольової характерної людини» у філософсько-педагогічній концепції Г. Ващенка та образ людини в освітньому вченні та філософські погляди Г. Ващенка охарактеризував В. Довбня; духовно-моральне виховання особистості та багатофакторність духовно-моральної спадщини Г. Ващенка вивчала Л. Петренко. Питання фізичного виховання стали предметом вивчення науковців О. Вацеби, Г. Вовсяновича, А. Окопного, І. Зайченко та ін. Усі дослідники зазначають, що в основу виховання професор ставить загальнолюдські й національні цінності, а головне завдання у вихованні української молоді Г. Ващенко бачив у вихованні волі й характеру під «високим гаслом»: «Служба Богові й Батьківщині» [1, с. 173].

Науковець В. Довбня стверджує, що Г. Ващенко у своїх психолого-педагогічних працях розвивав передусім ідеї української системи тіловиховання, а особливістю цієї системи був не сам по собі інтерес до тілесності, як такої, та не інтерес як до окремої галузі формування людської особистості, а до тілесності як органічної частини розвитку духовних сил людини, зміцнення волі людини, вироблення витривалості, здібності керувати

своїм тілом як знаряддям духу. Методологічна установка Г. Ващенка щодо тіловиховання орієнтує через тіловиховання формувати волю і характер людини саме в такий спосіб, щоб тіло справді стало знаряддям людського духу [6].

Як зазначав професор О. Вишневський: «Питання тіловиховання Г. Ващенко трактував широко, з трьох точок зору. По-перше, як сферу, що потребує постійного напруження волі самої людини, сферу, яка передбачає прагнення долати зовнішні обставини, труднощі, перепони і власну слабкість. По-друге, фізичне тіло людини – це предмет, від якого залежить сила і здоров'я духу. Йдеться тут, отже, про суто християнський догляд за тілом, що не є самоціллю, а умовою панування духу над ним, звільнення людини від болячок і примх тіла, що духові заважають. По-третє, тіловиховання Г. Ващенко пов'язує також з вихованням готовності людини до захисту своєї Вітчизни, розбудови її господарства, добробуту власної родини тощо» [4, с. 36–37].

На думку Б. Шияна, видатний професор Г. Ващенко, вивчивши й глибоко проаналізувавши системи фізичного виховання персів, греків, римлян, аналізує шведську і німецьку системи фізичного виховання та розкриває зміст системи фізичного виховання у загальному, визначаючи завдання гігієнічного (здоров'язберігаючого) виховання та значення руханки, гри, спорту загалом. Після ґрунтовного аналізу досвіду минулого, що стосується системи фізичного виховання, видатний педагог формує засади творення української системи тіловиховання, які актуальні і нині [10, с. 75–76].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць та дисертаційних досліджень показує, що спадщину видатного українського педагога вивчають і досліджують сучасні філософи, історики та педагоги, провідне місце в педагогічній спадщині видатного педагога посідають питання тіловиховання як виховання волі та характеру. Разом із тим теоретико-практичні ідеї та погляди Г. Ващенка щодо використання засобів фізичного виховання для виховання волі й характеру висвітлені не досить.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета цієї статті полягає у вивченні теоретико-практичних ідей та поглядів видатного українського педагога Г. Ващенка на виховання волі і характеру засобами фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Фізичне виховання було і є основою для розвитку та самовдосконалення особистості, фізичного та духовного гарту.

У сучасних підручниках з теорії та методики фізичного виховання йдеться про те, що заняття фізкультурою та спортом, щоденне виконання фізичних вправ, окрім розвитку фізичних здібностей, розвивають й морально-вольові якості

людини. На думку Б. Шияна, більшість з того, що розуміють під «фізичним вихованням», є одночасно і вихованням волі [10, с. 66].

Серед вольових якостей, які найбільш піддаються впливові у процесі фізичного виховання, є: цілеспрямованість – підпорядкування всіх сил для досягнення результату; наполегливість та впертість, що має прояв під час подолання труднощів; витримка – здатність до регулювання власних почуттів та настрою; рішучість і сміливість – здатність швидко приймати рішення і діяти всупереч небезпеці; ініціативність – подолання труднощів нетрадиційним методами і засобами. Отже, самі заняття фізичними вправами – це вже по суті вольовий процес [10, с. 67], тобто прояв волі і характеру. Цим міркуванням ми знаходимо підтвердження у працях видатного українського педагога Г. Ващенка. Свої ідеї та погляди стосовно української системи фізичного виховання (тіловиховання), виховання волі і характеру засобами фізичного виховання Г. Ващенко виклав у праці «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» (Мюнхен, 1956).

Розмірковуючи над проблемою фізичного виховання, Г. Ващенко ставив питання: «чи можливо через тіловиховання формувати волю й виховати характер людини саме таким чином, щоб тіло стало знаряддям людського духу» і відповідав, що «така чи інша вдача людини залежить не стільки від її успадкованих властивостей, скільки від виховання і самовиховання» [5, с. 40]. Завдання фізичного виховання Г. Ващенко формулює чітко: «Наше завдання полягає у тому, щоб виховати людину міцну духом і тілом, але таку, щоб у неї дух панував над тілом» [3, с. 41]. У цьому видатний педагог вбачав сенс української системи фізичного виховання.

До чинників, що сприяють вихованню волі і характеру, Г. Ващенко відносив долання зовнішніх і внутрішніх труднощів, християнський світогляд, а також засоби тіловиховання: «руханку», «гімнастичні вправи», тобто заняття фізичними вправами, гру й заняття спортом [4, с. 36].

Основними складниками тіловиховання Г. Ващенко називав «гігієнічне виховання» та «гімнастичні вправи», які є взаємодоповнюючими. Видатний педагог зазначав, що: «основних ділянок дві: гігієнічне виховання та гімнастичні вправи. Перше ставить основним своїм завданням здоров'я, другі – фізичну силу і спритність. Зрозуміло, що ці дві ділянки мусять бути поєднані між собою і доповнювати одна одну» [3, с. 41].

Заняття фізичними вправами та їх значення для виховання волі і характеру Г. Ващенко описував дуже ретельно. Видатний педагог зауважував: «Поряд з гігієною <...> як засіб тіловиховання стоїть руханка, або гімнастика. Метою руханки є удосконалення власного тіла людини, насамперед

м'язової сили та спритності» [3, с. 51]. Професор розрізняв дві форми руханки, які міцно пов'язані між собою, – індивідуальну та групову. «Індивідуальна гімнастика, – писав педагог, – крім розвитку здоров'я, сили, спритності, є розвитком волі і характеру, здібності володіти собою, переборювати інертність» [3, с. 52]. Щодо групової руханки професор наголошував: «Груповою руханкою, крім розвитку сили і спритності, сприяє вихованню організованості і дисциплінованості» [3, с. 53].

Щодо руханки Г. Ващенко зазначав, що у всіх народів руханка була пов'язана з військовою підготовкою, що набуває особливо великого значення у вихованні сучасної української молоді. Педагог був переконаний, що українська молодь, з одного боку, має приділяти багато уваги руханці, а з іншого – поєднувати її з військовою підготовкою [5, с. 51], особливо груповою, адже «складовою частиною групової гімнастики є марширування» [3, с. 53].

Особливою формою руханки Г. Ващенко вважав дихальну гімнастику. Як зазначав професор, дихальна гімнастика полягає в ритмічному вдиханні і видиханні. Вона корисно впливає на здоров'я людини. «Крім того, – зауважував педагог, – вона є одним із засобів опанування тіла і підкорення його свідомості». Цікавими, на нашу думку, є зауваги Г. Ващенка щодо застосування дихальної гімнастики. Педагог пропонував такий ритм дихання: «4 секунди вдихання, 1 сек. затримки його, 4 сек. видихання» [3, с. 53–54].

Однією з головних форм тіловиховання Г. Ващенко вважав гру. Педагог зауважував, що культивувати гру слід з раннього дитинства і наголошував: «Гра є природною властивістю дитини...» [3, с. 54]. Разом із тим Г. Ващенко був упевнений, що спільні ігри виробляють у дитини здібність організовувати, діяти, підкорюватися певним правилам, бути дисциплінованим. На думку педагога, це вже не тільки риси почуття, а й прояв волі й характеру, окрім того, зауважував видатний педагог: «Гра, особливо груповою, виховує у дитини наполегливість, витривалість, послідовність у дії, свідомість відповідальності і т. ін.» [1, с. 121]. Щодо вибору ігор, то професор був упевнений: «Це насамперед наші національні ігри, що збереглися у нашого народу до останніх часів...». Також Г. Ващенко зазначав, що гру обов'язково потрібно використовувати у фізичному вихованні підлітків і юнаків та наголошував: «Особливо корисні ігри, до складу яких включаються пісні і танці» [3, с. 55].

Наступним засобом тіловиховання та виховання волі і характеру, за Г. Ващенком, є заняття спортом. «Коли гра супроводжує змагання, – говорив видатний педагог, – вона стає спортом» [1, с. 313]. «Спорт – вагомий чинник виховання характеру» [4, с. 36–37]. Професор виділяв індивідуальні та групові види спорту, до першого від-

носив боротьбу, бокс, «перегони» (легка атлетика, змагання з бігу), лещетарство (лижний спорт), до другого – «гру у копаного м'яча» (футбол), «відбиванку» (волейбол). Не заперечуючи значення та користь занять індивідуальними видами спорту, Г. Ващенко все ж таки надавав перевагу груповим видам. З цього приводу педагог говорив: «Не заперечуючи користі індивідуального спорту щодо розвитку фізичної сили і спритності, мусимо зазначити, що він має в собі небезпеку захоплення ним з мотивів честолюбства і занедбання інших, важливих завдань в особистому і громадському житті...» і додавав: «слід підтримувати груповий спорт...» [3, с. 26].

Професор Г. Ващенко був упевнений, що заняття спортом сприяють розвитку фізичних здібностей людини та зміцнення мускулатури, сприяють розвитку фізичних якостей, таких як спритність і витривалість, окрім того, спорт виховує наполегливість, організованість, дисциплінованість, товарицькість та почуття відповідальності, виховує волю і характер. Г. Ващенко наголошував: «він (спорт) є доброю підготовкою до військової служби» [1, с. 124].

Однією з важливих ділянок тіловиховання Г. Ващенко вважав гігієнічне виховання щодо виховання організованості, дисциплінованості, виховання волі і характеру, а також для підвищення рівня здоров'я їх важко переоцінити. До складників гігієнічного виховання, що сприяють вихованню волі і характеру, педагог відносив режим праці та відпочинку і раціональне харчування.

Щодо «гігієни» харчування педагог зауважував, що їжа людини мусить бути простою і здоровою. На думку педагога, важливим для виховання волі і характеру є режим харчування, з цього приводу він говорив, що «велике значення з погляду здоров'я, а також з погляду виховання волі і характеру має регулярність у їжі» [3, с. 45–46].

Наступним складником гігієнічного виховання, засобом тіловиховання та виховання волі та характеру Г. Ващенко вважав «розумну організацію праці», тобто режим праці та відпочинку. Професор наголошував, що «для підтримання здоров'я і розвитку волі і характеру велике значення має розумна організація праці» [3, с. 49]. На думку педагога, саме в ній проявляється характер людини [5, с. 46].

У контексті нашого дослідження мусимо зазначити, що великого значення для виховання організованості та дисциплінованості, виховання волі і характеру української молоді Г. Ващенко надавав організації та проведенню турпоходів. Як відзначав видатний педагог: «Умови таборного життя дають багато можливостей для виховання у молоді дисциплінованості й організованості» [1, с. 375]. Наголошуючи на тому, що у турпоході перш за все виховне значення має сам розпорядок «таборного життя», а саме: «вставання в пев-

ний час, спільна молитва, зарядкова гімнастика, в певний час снідання, обід і вечеря, – все це організує юнака й виробляє у нього здорові навички» [1, с. 376]. Окрім того, виконання ранкової гімнастики (зарядки), використання фізичних вправ, рухливих ігор, заняття спортом сприяють вихованню дисциплінованості та організованості, відповідальності, привчають молодь координовано діяти зі своїми товаришами, виховують почуття пошани до товаришів. Як писав видатний педагог: «Підлягати керівництву, поводитись чемно з товаришами і т. ін.», що теж, на нашу думку, сприяє вихованню волі і характеру. Також Г. Ващенко зауважував, що у турпоходах можлива й організація військового вишколу, під час якої молодь привчається до військової дисципліни. Адже видатний педагог був впевнений, що наша молодь мусить бути готова до «збройного удару з ворогом <...> і щоб вийти переможно з цього удару, вона має бути добре підготованою» [3, с. 53].

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що Г. Ващенко є творцем української системи фізичного виховання, першочерговим завданням якої є виховання людини міцної духом і тілом, але такої, щоб у неї дух панував над тілом. Його теоретико-практичні ідеї та погляди на виховання волі і характеру засобами фізичного виховання актуальні й нині.

Видатний педагог виділяв два взаємодоповнюючі складники тіловиховання: «гімнастичні вправи» (заняття фізичними вправами) та гігієнічне виховання. Засобами тіловиховання та виховання волі і характеру Г. Ващенко називав індивідуальну й групову гімнастику, руханку та дихальну гімнастику. Особливими засобами фізичного виховання педагог вважав гру та заняття спортом, що виховують спостережливість, дисциплінованість, наполегливість, уміння переборювати труднощі, почуття відповідальності, виховують волю і характер. З видів спорту вчений надавав перевагу командним видам спорту.

Вихованню волі і характеру, за Г. Ващенко, сприяють гігієна харчування та «розумна організація праці», тобто дотримання режиму праці та відпочинку. Великого значення для виховання дисциплінованості, організованості, волі і характеру української молоді Г. Ващенко надавав організації та проведенню «таборів серед природи» (турпоходів, які мають бути організовані на засадах свідомої дисципліни). На думку педагога, саме таборове життя: розпорядок дня, заняття гімнастикою, ігри та заняття спортом сприяють вихованню волі і характеру, а також є підготовкою до військової служби.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізованої проблеми. Подальшого розгляду потребують питання обґрунтування взаємозв'язку фізичного та естетичного виховання, фізичного

та патріотичного виховання у науково-педагогічній спадщині Г. Ващенка; профілактичний напрям у фізичному вихованні особистості в концепції Г. Ващенка тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру : підручник для педагогів / редкол.: А. Алексюк та ін. ; передмова В. Герасименка. Київ : Школяр, 1995. 385 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді та батьків. Полтава : Полтавський вісник, 1994. Т. I. 191 с.
3. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру. Львів : Українські технології, 2001. 56 с.
4. Вишневський О. Педагогічні етюди. Аналітичні матеріали, концепції, публіцистика, інтерв'ю. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2007. 208 с.
5. Вовсянович Г.П. Проблеми фізичного виховання молоді у педагогічній спадщині Г. Ващенка : навчальний посібник. Львів : ЛДФЕІ, 2001. 60 с.
6. Довбня В. Соматичність буття. *Філософія освіти* : наук. часопис. 2010. № 1–2 (9). С. 220–235. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua>.
7. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 р. № 641. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/natsionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi/>.
8. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://www.mon.gov.ua>.
9. Нова українська школа URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
10. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : підручник : в 2 ч. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2004. Ч. 1. 272 с.